

1747 (2022-2023) – Nr. 1
ingediend op 14 juni 2023 (2022-2023)

Verslag van de hoorzitting

namens de Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan
uitgebracht door Wim Verheyden

over de tewerkstelling
in het kader van het energie- en klimaatbeleid

Samenstelling van de Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan:

Voorzitter: Andries Gryffroy.

Vaste leden:

Allessia Claes, Arnout Coel, Andries Gryffroy, Rita Moors, Philippe Muyters;
Leo Pieters, Sam Van Rooy, Wim Verheyden;
Robrecht Bothuyne, Peter Van Rompuy;
Steven Coenegrachts, Willem-Frederik Schiltz;
Staf Aerts, Chris Steenwegen;
Bruno Tobback.

Plaatsvervangers:

Inez De Coninck, Annick De Ridder, Sofie Joosen, Freya Perdaens, Kris Van Dijck;
Adeline Blancquaert, Bart Claes, Carmen Ryheul;
Stijn De Roo, Koen Van den Heuvel;
Tom Ongena, Mercedes Van Volcem;
Björn Rzoska, Mieke Schauvliege;
Els Robeyns.

Toegevoegde leden:

Jos D'Haese.

INHOUD

I.	Toelichtingen.....	4
1.	Toelichting door Koen Rademaekers (Trinomics)	4
2.	Toelichting door Matthias Multani (HIVA)	5
3.	Toelichting door Pieter Kerremans en Annemie Bollen (SERV).....	7
4.	Toelichting door Vanya Verschoore (Reset.Vlaanderen).....	10
II.	Bespreking.....	13
1.	Vragen van de leden	13
1.1.	Wim Verheyden	13
1.2.	Staf Aerts	14
1.3.	Leo Pieters	15
1.4.	Bruno Tobback	15
2.	Antwoorden van de sprekers	16
2.1.	Koen Rademaekers	16
2.2.	Matthias Multani	16
2.3.	Pieter Kerremans en Annemie Bollen	17
2.4.	Vanya Verschoore	19
3.	Replieken en aanvullende antwoorden	20
	Gebruikte afkortingen	21

Bijlagen: zie de [dossierpagina](#) van dit document op www.vlaamsparlement.be

Het Vlaams Energie- en Klimaatplan 2021-2030 vormt de basis voor het Vlaamse energie- en klimaatbeleid. In maart 2022 richtte het Vlaams Parlement een Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan op, die zich buigt over de door de Vlaamse Regering goedgekeurde visienota's over het energie- en klimaatbeleid en over de opvolging van het VEKP.

Op 22 mei 2023 hield de commissie een hoorzitting over de tewerkstelling in het kader van het energie- en klimaatbeleid, in aanwezigheid van:

- Koen Rademaekers (managing director Trinomics);
- Matthias Multani (onderzoeker HIVA – KU Leuven);
- Pieter Kerremans (administrateur-generaal SERV) en Annemie Bollen (adviseur studiedienst SERV);
- Vanya Verschoore (coördinator Reset.Vlaanderen).

De presentaties van de sprekers zijn te vinden op de [dossierpagina](#) van dit document op www.vlaamsparlement.be.

(Deze vergadering werd als hybride vergadering georganiseerd.)

I. Toelichtingen

1. Toelichting door Koen Rademaekers (Trinomics)

1.1. Inleiding

Trinomics is een adviesbureau dat overheden ondersteunt op het vlak van energie, klimaat en milieu, legt *Koen Rademaekers* uit. Trinomics werkt vooral voor de Europese Commissie, het Europees Parlement en steeds meer ook voor lidstaten. De Europese Commissie, meer bepaald het directoraat-generaal REFORM vroeg Trinomics om het Vlaamse Departement Werk en Sociale Economie te ondersteunen bij de ontwikkeling van een high-levelstrategie rond 'green skills'. Centrale vraag is hoe men in Vlaanderen een groene transitie kan verwezenlijken.

Een eerste achtergrondstudie geeft weer waar Vlaanderen staat op het vlak van green skills.¹ Een tweede rapport gaat in op goede praktijken uit een zevental Europese landen waar er een goede wisselwerking is tussen de onderwijswereld en de arbeidsmarkt in het kader van de groene transitie.² Vervolgens werd een strategie uitgeschreven, die net is goedgekeurd. Op basis van onderzoek, survey en interviews onderscheidt Trinomics daarin vier grote blokken van actiepunten: promotie; financiering van capaciteit en infrastructuur; ondersteunen van kennis; en governance.

1.2. Impact van de groene transitie op Vlaanderen

De spreker staat eerst stil bij het concept green skills, de vaardigheden om de groene transitie mogelijk te maken. Er zijn drie soorten green skills. Er zijn de technische vaardigheden, die heel beroepsspecifiek zijn. Daarnaast zijn er professionele vaardigheden die worden toegepast in verschillende beroepen. Ten slotte zijn er transversale vaardigheden die breed toepasbaar zijn op de samenleving als geheel, zoals bijvoorbeeld het begrijpen van bepaalde begrippen als duurzaamheid, levenslang leren.

¹ M. SMITH, P. CIHLAROVA, M. LARDOT, T. ZELL en R. WILLIAMS, Green Skills Roadmap Flanders. Final Report on Green Skills Need in Flanders, Rotterdam, Trinomics, 2022, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/green-skills-roadmap-flanders-final-report-on-green-skills-need-in-flanders>.

² E. KLAASSENS, M. LARDOT en T. ZELL, Green Skills Roadmap Flanders. Best Practices Report, Rotterdam, Trinomics, 2023, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/green-skills-roadmap-flanders-best-practices-report>

Trinomics ontwikkelde een tool om de impact van de groene transitie op de tewerkstelling in Vlaanderen na te gaan. De verwachting is dat de groene transitie een overwegend positief effect zal hebben op de werkgelegenheid. Men verwacht dat 26 procent van alle jobs aanzienlijke gevolgen zal ondervinden van de groene transitie: voor 16 procent zal er behoefte zijn aan verbeterde vaardigheden, voor 4 procent aan nieuwe en opkomende vaardigheden en voor 6 procent meer vraag naar specifieke banen. Internationale studies spreken over 50 procent van de jobs die worden beïnvloed, de prognose voor Vlaanderen is dus aan de lage kant. Groene banen zijn geconcentreerd in de circulaire economie, in de nutsbedrijven, in de bouwsector en in mindere mate in de maakindustrie.

1.3. Bevindingen workshops met stakeholders

Trinomics organiseerde workshops met Vlaamse stakeholders. Die zijn van mening dat een integraal beleidskader en visie op green skills ontbreekt, evenals zichtbaarheid en definities. Toekomstige behoeften worden stilaan in kaart gebracht, maar een integraal beeld ontbreekt. Er is een gebrek aan samenwerking tussen het onderwijs en het bedrijfsleven. Er is een gebrek aan kennis, tijd en middelen. Scholengroepen zouden meer kunnen samenwerken met het volwassenenonderwijs en VDAB. Er zijn opleidingen en trainingen in de juiste vorm, met juiste toegang en kwaliteit nodig. Er moet een erkenning van nieuwe vaardigheden komen en bestaande vaardigheden moeten in een nieuwe context worden toegepast.

De stakeholders formuleerden voorstellen voor een aantal high-levelacties: investeer in een leerproces voor docenten; stem de inhoud van opleidingen en trainingen af op de noden van de arbeidsmarkt; vergroot de samenwerking binnen het beleid en met de arbeidsmarkt en het onderwijs; verhoog het bewustzijn door interactieve en interessante informatiecampagnes, gericht op werkzoekenden en jongeren; faciliteer de erkenning en de certificatie van groene vaardigheden; en sensibiliseer werkgevers en bedrijven voor de rol van groene vaardigheden.

De stakeholders gingen ook in op de governance van de groene transitie. Meerdere beleidsdomeinen, departementen en agentschappen zijn daarbij betrokken: Werk, Onderwijs, Omgeving, Economie, Wetenschap en Innovatie en KBBJ. Dat is een heel complex kader. Er is geen echte coördinerende partij, waardoor de wisselwerking en samenwerking niet altijd optimaal is, en vaak ad hoc verloopt. Trinomics is voorstander van een coördinatiefunctie die de verschillende beleidsdomeinen overstijgt. In de meeste landen valt zo'n functie rechtstreeks onder de bevoegdheid van de eerste minister of van regionale overheden. Men zou ook een nieuw agentschap kunnen oprichten.

Trinomics legt momenteel de laatste hand aan een ontwerp van roadmap, dat zou eind juni 2023 opgeleverd moeten worden. Naast die roadmap komt er een apart rapport over governance met verschillende voorstellen. Het is dan aan de beleidsmakers om daarover beslissingen te nemen.

2. Toelichting door Matthias Multani (HIVA)

Matthias Multani voert vooral onderzoek naar tewerkstelling in de circulaire economie in het kader van het MICHELLE-project.³ Hij zal een aantal bevindingen uit dat project toelichten.

2.1. Circulaire economie en klimaatdoelstellingen

Een groot deel van de wereldwijde CO₂-emissies is afkomstig van materialen. Volgens de OESO gaat het om ongeveer twee derde van de emissies en dat zal tegen 2060

³ Zie <https://hiva.kuleuven.be/nl/onderzoek/thema/klimaatendo/p/themas/MICHELLE>

nog toenemen. Er moeten dus ingrepen komen om de materialenvoetafdruk te verminderen.

Circulaire economie is een denkkader – geen doel op zich – om de doorstroming van materialen doorheen de economie te verminderen, te vertragen en opnieuw in te zetten. Zo zorgt men voor ecologische, economische en ook meer en meer voor sociale duurzaamheid. Er kunnen een aantal strategieën worden ingezet die meestal hiërarchisch gerangschikt worden: van het herdenken van manieren van nut, over het verminderen van materialen die worden gebruikt in producten, over het langer in omloop houden van materialen, tot het opnieuw in omloop brengen van materialen op het einde van hun levensduur, recycling.

Vlaanderen Circulair levert goed werk. In de Monitor Circulaire Economie⁴ van het Steunpunt Circulaire Economie wordt het circulair materiaalgebruik in Vlaanderen besproken. De materiaalinzet door de Vlaamse economie gaat in absolute cijfers niet naar beneden; het gaat dus zeer traag. De transitie zit nog in de startblokken. Ten opzichte van het bbp is er een relatieve ontkoppeling: per euro toegevoegde waarde wordt er steeds minder materiaal gebruikt. Maar in absolute termen blijft de materiaalinzet constant en stijgt die zelfs licht in vergelijking met tien jaar geleden.

2.2. Circulaire tewerkstelling

HIVA heeft gekeken naar de tewerkstelling in de volledig circulaire sectoren. Daaronder valt de afval- en recyclagesector, maar ook het onderhoud van motorvoertuigen, de reparatiesector. Het aantal jobs in die sectoren neemt veel sneller toe dan het gemiddelde in Vlaanderen. Er zijn wel grote verschillen tussen de subsectoren: de reparatiesector kent een kleine terugval, vooral de autoleasingsector en de auto-reparatiesector groeien.

Belangrijke kanttekening is dat niet alle sectoren in deze cijfers worden gevat, omdat ze niet in hun totaliteit tot de circulaire sector behoren. Dat geldt bijvoorbeeld voor de bouwsector, met een groot aandeel renovatiewerken, en de sociale economie, die nochtans ook een heleboel circulaire activiteiten omvat.

Het opleidingsniveau van de werknemers in de circulaire economie is lager dan gemiddeld in Vlaanderen. Het is een kansensector, ook voor mensen met een iets grotere afstand tot de arbeidsmarkt. Het is ook een zeer mannelijke sector en de werknemers zijn iets jonger dan gemiddeld.

Beroepen in de circulaire sectoren zijn mecaniciens, afvalsorteerders, vuilnisophalers. Er zijn ook een aantal beroepen die wat meer met de logistieke keten te maken hebben zoals chauffeurs, laders en lossers, en magazijniers. Net als in elke sector zijn er ook administratieve medewerkers. Zelfs in de volledig circulaire sectoren is er een grote diversiteit aan werknemers.

In een aantal andere sectoren worden circulaire principes toegepast. Op basis van online-informatie van bedrijven heeft men via 'webscraping' en semantische analyse getracht om na te gaan in welke sectoren circulaire processen belangrijk zijn. De belangrijkste sector blijkt de maakindustrie te zijn. Heel veel mensen zijn er bezig met het optimaliseren en het zo efficiënt mogelijk maken van processen. Ook de bouwsector is een belangrijke sector. Een belangrijk aandeel is ook in de administratieve en ondersteunende sectoren te vinden.

⁴ Zie <https://cemonitor.be/>

2.3. Toekomstperspectieven

Binnen het MICHELLE-project heeft HIVA samen met VITO een scenarioanalyse gemaakt op basis van een macro-economisch model. Er werden vier verschillende circulaire scenario's uitgerekend om de diversiteit van de circulaire economie te vatten, allemaal met andere implicaties.

Macro-economisch is er in sommige scenario's een positieve impact op het bbp – in zuiver monetaire economische termen –, in de meeste scenario's is er een licht negatieve impact op het bbp. De spreker geeft een extreem voorbeeld om dat uit te leggen: bij een lekke band kan men de fiets weggooien en een nieuwe kopen of de band herstellen. Het eerste heeft een gunstiger invloed op het bbp, het tweede op circulariteit.

Niet elk scenario leidt tot een daling van de CO₂-emissies. In een aantal scenario's wordt de economie veel efficiënter omdat men veel efficiënter met de materialen omgaat waardoor er geld wordt bespaard en mensen meer zullen consumeren, waardoor de CO₂-emissies zullen toenemen.

Voor tewerkstelling is er een verschuiving van materiaalintensieve sectoren, zoals productie en verkoop, naar minder materiaalintensieve sectoren, zoals reparatie en diensten. Voor vaardigheden is er een shift weg van productie en verkoop en meer nood aan skills rond onderhoud, samenwerking, diensten en design van producten en businessmodellen.

In de scenario's wordt enkel rekening gehouden met de circulaire economie. Shifts in tewerkstelling of economische bedrijvigheid ten gevolge van de vergrijzing of de klimaatverandering zelf werden niet opgenomen in de modellen.

2.4. Conclusies

Circulaire economie is volgens Matthias Multani onmisbaar voor klimaattransitie. Maar dat is geen evidentie. Op dit moment bevindt de circulaire economie in Vlaanderen zich eerder in een piloot- en experimenteerfase. De focus ligt voor het grootste deel nog op recyclage, hoewel er hoopvolle tekenen van opschaling zijn.

De tewerkstelling in de circulaire economie is geen marginaal fenomeen. Het is een groei- en kansenmotor, zowel in de reguliere economie als in de sociale economie. Het gaat over meer dan alleen recycling en de sociale economie kan een heel belangrijke experimenteerruimte zijn om werk te maken van werkbaar werk.

Er zijn diverse strategieën om een circulaire economie te realiseren. Er zijn kansen om in te zetten op de hogere strategieën – reparatie, hergebruik, het delen van producten – en daarvoor is er nood aan samenwerking en aan maatschappelijke of politieke keuzes.

3. Toelichting door Pieter Kerremans en Annemie Bollen (SERV)

3.1. Inleiding

Pieter Kerremans vertolkt als SERV-vertegenwoordiger het standpunt van de sociale partners. De spreker start met een boutade: "Er is nu geen tekort aan elektriciteit, wel aan elektriciens." De energietransitie gaat nog versnellen en de noden groeien. Ook de vergrijzing komt er aan. Bovendien is er veel concurrentie op de arbeidsmarkt.

De SERV heeft al wat denkwerk verricht en adviezen geformuleerd. Vorig jaar heeft men in het VESOC een akkoord gesloten om de problemen op de arbeidsmarkt aan

te pakken.⁵ Het akkoord steunt op vier pijlers. Een eerste is een resultaatgericht activeringsbeleid. Een tweede is een doorgedreven opleidingsbeleid. In vergelijking met andere Europese landen loopt Vlaanderen, en zeker België, achterop. Een derde pijler is het versterkt inzetten op werkbaar werk. Een vierde is kansen benutten van interregionale mobiliteit en economische migratie.

3.2. Uitdagingen voor de arbeidsmarkt

Volgens *Annemie Bollen* is de energietransitie slechts een van de uitdagingen waar de arbeidsmarkt voor staat, maar wel een hele grote. In 2019 heeft de SERV geprobeerd in kaart te brengen hoeveel extra arbeidskrachten er nodig zouden zijn om de toenmalige klimaatdoelstelling van min 35 procent CO₂-uitstoot tegen 2030 te behalen.⁶ Men kwam uit op een ruwe inschatting van 250.000 extra arbeidskrachten, op basis van onvolledige inventarisaties van investeringen die nodig zijn. Meer verfijnde cijfers verzamelen, blijkt niet zo evident te zijn omdat energietransitie een heel breed concept is en in heel veel sectoren aanpassingen vraagt.

Energietransitie vraagt ook verdichting, circulaire economie, klimaatadaptatie, waterbeheer en vergroening. Ook de extra woonbehoefte moet worden gedekt. Op dit moment komt er een pensioneringsgolf aan. Alleen al in de bouwsector gaat een derde van de werknemers de volgende tien tot vijftien jaar op pensioen.

Sinds de berekeningen van 2019 is de doelstelling voor de reductie van broeikasgassen opgetrokken van 35 naar 40 procent. Ook resten er ondertussen nog maar zeven jaar tot 2030 en is er een acceleratie nodig is om de 2030-doelstelling te halen. De energiecrisis heeft voor een bijkomende vraag gezorgd naar energietransitiediensten. Aan de andere kant zijn er niet meer mensen om het werk te doen. Het aantal detacheringen uit het buitenland stabiliseert, de instroom uit het STEM-onderwijs daalt evenals het aantal werkzoekenden. Tegelijk is er ook nood aan arbeidskrachten in de zorg, in het onderwijs en in de maakindustrie.

Er is dus een enorme spanning tussen de beschikbare en de benodigde arbeidskrachten. De spanningsindicator geeft aan hoeveel werkzoekenden er voor een vacature zijn. Deze indicator daalt fors en dat betekent dat er op dit moment veel minder werkzoekenden per vacature zijn, soms zelfs minder dan één. Er is dus een grote spanning tussen de enorm grote behoefte aan arbeidskrachten en het beperkte aanbod.

3.3. Arbeidskrapte én werklast energietransitie verminderen

De vraag is hoe men die spanning kan oplossen. Men moet inzetten op strategieën om de arbeidskrapte te laten dalen. Tegelijk is een aanvullende strategie nodig om de werklast van de energietransitie te verlagen zodat het nodige werk met de beschikbare arbeidskrachten kan worden uitgevoerd. De SERV heeft hierover in 2019 al een advies uitgebracht.⁷ De SERV vroeg toen om een toekomstgerichte arbeidsmarktstrategie én op arbeidsintensiteitsverlagende innovatie. Innovatie kan er namelijk voor zorgen dat de transitie ondanks arbeidskrapte kan versnellen door de beschikbare arbeidskrachten efficiënter in te zetten.

Klimaatmaatregelen en -scenario's moeten niet enkel effectief, efficiënt en rechtvaardig zijn, maar er moet ook worden gekeken naar hun impact op arbeid. Nu de

⁵ SERV, Werkgelegenheidsakkoord 'Iedereen nodig, iedereen mee'. 40 voorstellen voor de Vlaamse arbeidsmarkt. Brussel, 2022, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/werkgelegenheidsakkoord-iedereen-nodig-iedereen-mee-40-voorstellen-voor-de-vlaamse-arbeidsmarkt>

⁶ SERV, Klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Van alfa tot omega. Achtergrondrapport, Brussel, 2019, <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/31383>

⁷ SERV, Elementen voor een gesublimeerd klimaat- en energiebeleid 2019-2024, Brussel, 2019, <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/31382>

arbeidskrapte zo'n centrale uitdaging vormt, is het logisch dat ook de uitvoerbaarheid als beoordelingscriterium geldt. Daarvoor zijn cijfers nodig over de impact op arbeid van diverse opties op basis waarvan men beslissingen kan nemen over wat er moet worden opgenomen in het Klimaatplan.

In het advies 'Fit for 55'⁸ heeft de SERV het probleem van de arbeidskrapte op nieuw aangekaart. De raad vroeg om arbeidskrapte niet alleen aan te pakken met activeringstrategieën, maar ook door minder arbeidsintensieve klimaatoplossingen. Dit werd geconcretiseerd voor de gebouwensector en infrastructuursector. De strategie is samen te vatten in vier groepen van strategieën. Wat moet men doen om de klimaatdoelstellingen te behalen? Wanneer gaat men dat doen? Met wie? En hoe?

Wat moet men doen? Alle technologieën en oplossingen om de klimaatdoelen te halen moeten bekeken worden en ook hun arbeidsintensiteit. In de gebouwensector bijvoorbeeld zou alle gebouwen naar label A renoveren, heel veel tijd en werkkrachten vragen, terwijl het niet gegarandeerd is dat die gebouwen klimaatneutraal zullen zijn. Met een warmtepomp kunnen een groot aantal huizen sneller klimaatneutraal worden. Naast isolatie moet men dus ook inzetten op elektrificatie om sneller en met minder arbeidskrachten de klimaatdoelstellingen te bereiken en het fossiele energieverbruik sneller te verminderen.

Wanneer moet worden ingegrepen? De SERV vraagt om energietransitie-investeringen zoveel mogelijk te laten aansluiten bij sleutelmomenten: transacties, nieuwbouw, ketelvervanging en investeringscycli van bedrijven. Op die manier kan dubbel werk vermeden worden.

Een betere timing impliceert ook een versnelling. De inspanningen die voor 2050 moeten gebeuren, moeten evenwichtig over de decennia worden gespreid. Naar aanleiding van de energiecrisis en de verstrengde klimaatdoelstellingen heeft de SERV alvast gevraagd om de inspanningen te versnellen omdat dit direct een impact heeft op de fossiele energieafhankelijkheid. Er moet ook rekening worden gehouden met de demografische evolutie, want in de jaren 2030 en 2040 zullen de gevolgen van vergrijzing nog meer voelbaar worden. Als men de transitie versnelt, zullen de sociaaleconomische kansen – betere wooninfrastructuur, betere transportinfrastructuur – ook sneller worden gerealiseerd. Bij economische luwte kan men publieke investeringen versnellen, om te vermijden dat mensen dan de sector verlaten.

Wie moet samenwerken? De spreker beveelt aan om synergieën met andere infrastructuurprojecten te zoeken. Een voorbeeld zijn de sleufsynergieën. Op dit moment wordt er naar verluidt maar in één op de vijf projecten van nutsvoorzieningen een synergie gerealiseerd. Gemiste synergieën betekenen dat investeringen onnodig duurder zijn en meer arbeidskrachten vereisen. Ook bij investeringen in gebouwen moet men naast energetische noden ook kijken naar andere noden. Om die synergieën te realiseren, is planmatige renovatie nodig, maar vooral een meer geïntegreerde infrastructuurplanning. Meer geïntegreerde regulatoren kunnen die synergiekansen bewaken.

Collectieve projecten zijn een goed voorbeeld van synergieën. Ze kunnen ontzorging voorzien en kunnen worden opgezet met lokale actoren en sectoren. Ze pakken niet enkel energienoden maar ook andere maatschappelijke uitdagingen aan. Collectieve projecten kunnen vele vormen aannemen: het kan gaan over een groepsaankoop of over een wijkvernieuwingsproject. Het kunnen coöperatieve projecten zijn, maar men kan ook inzetten op de doe-het-zelftraditie, onder deskundige begeleiding. Collectieve projecten hebben het grote voordeel dat ze schaal creëren en standaardisatie mogelijk maken waardoor het werk efficiënter kan gebeuren, met bewaking

⁸ SERV, Met 'Fit for 55' naar een fit Vlaanderen. Krachttoeren om de CO₂-trends snel om te keren, Brussel, 2021, <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/46715>

van de sociaaleconomische impact. Taakopsplitsing is heel belangrijk zodat bouwprofessionals kunnen bezig zijn met hun eigenlijke werk. Nu tonen buitenlandse cijfers aan dat bij bouwprofessionals tot 40 procent van hun tijd gaat naar taken die niet echt bouwtaken zijn.

Proefprojecten met dergelijke collectieve projecten hebben het moeilijk omdat er geen Vlaams kader en geen financiering is. Die projecten moeten putten uit diverse afzonderlijke potjes. Ook stimulansen voor lokale of bovenlokale besturen zijn nodig om dergelijke projecten op te zetten.

Hoe kan efficiënter worden gewerkt? Het is van groot belang om toekomstgericht te investeren en reboundeffecten te vermijden.

Ook moeten de administratieve lasten beperkt worden, door onder meer de vormgeving van het instrumentarium te bekijken. De vergunningen voor bijvoorbeeld buitengevelisolatie spelen heel wat collectieve projecten parten. Ook de tijdsintensiteit van rapporteringen en tools zijn een aandachtspunt. De SERV vroeg in een recent advies⁹ ook om de labelaanpak en de werklast voor de opmaak van EPC's kritisch te bekijken, zeker nu steeds meer instrumenten hieraan gekoppeld worden. Ook is aandacht nodig voor de energieleningen die voor heel wat werklast zorgen voor de Energiehuizen. Ook technologie zoals robotisering en digitalisering kunnen helpen om de werklast te verminderen. Wel moet de sociaaleconomische impact mee worden bekeken.

3.4. Conclusie

Om te zorgen voor meer werkrachten voor de energietransitie vraagt de SERV een resultaatgericht activeringsbeleid, een voortgezet opleidingsbeleid, werkbaar werk en interregionale mobiliteit en economische migratie. Om de werklast van de energietransitie te verminderen moet het energie- en klimaatbeleid ook kijken naar de arbeidsintensiteit van de gekozen strategieën en onder andere inzetten op warmtepompen. De inspanningen moeten goed worden getimed door in te zetten op sleutelmomenten en door te versnellen. Er moeten synergieën met andere infrastructuurprojecten worden gerealiseerd, onder meer via collectieve projecten. De investeringen moeten toekomstgericht zijn, er moet efficiënt worden gewerkt en technologie moet slim worden ingezet.

Om arbeidskrapte voor de energietransitie aan te pakken, is dus niet alleen een goed opleidings- en arbeidsmarktbeleid nodig, maar ook het energie- en klimaatbeleid moet inspanningen doen om de werklast van de energietransitie te verminderen.

4. Toelichting door Vanya Verschoore (Reset.Vlaanderen)

4.1. Inleiding

Reset.Vlaanderen is een ngo met als doel mensen te bereiken die vandaag niet of minder worden betrokken bij de klimaattransitie. 'Eerlijke transitie' is het kernbegrip, legt *Vanya Verschoore* uit. Op het vlak van tewerkstelling zijn de 'Just Transition Guidelines' richtinggevend.¹⁰ Die principes gaan over voldoende financiering en investeringen, specifiek in sectoren en gebieden die door de transitie zullen worden getroffen. Ook wordt veel belang gehecht aan sociaal overleg, democratische raadpleging en wetenschappelijk onderzoek naar de impact van de klimaattransitie op de samenleving en op tewerkstelling.

⁹ SERV, Advies over het verzamelbesluit Energie IX, Brussel, 2023, <https://serv.be/serv/publicatie/advies-verzamelbesluit-ix>.

¹⁰ Zie https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/publications/WCMS_432859/lang--en/index.htm

Reset.Vlaanderen wil doelgroepen zoals werknemers in bepaalde sectoren, mensen in armoede, en mensen met een migratieachtergrond versterken. Ook de strategische input van die doelgroepen in de nationale energie- en klimaatplannen is van belang.

4.2. Klimaattransitie en tewerkstelling

Reset.Vlaanderen selecteerde twee sectoren, de metaal- en chemiesector met een grote tewerkstelling, waar de werknemers weinig betrokken zijn bij de klimaattransitie. Onder de noemer 'De Nieuwe Samenzweerders' werd een methodiek ontwikkeld om werknemers te ondersteunen om hun ideeën rond duurzaamheid, circulaire economie of klimaatverandering om te zetten in actie op de werkvloer.¹¹

Er werd in kaart gebracht wat de uitdagingen voor de metaal- en chemiesector zijn. Wat zijn kwetsbaarheden maar ook hefboomen voor werknemers? Er werd bekeken of de klimaatplannen van bedrijven klimaatbestendig zijn en een antwoord bieden op de bezorgdheden van werknemers over hun job in de toekomst. Ook de rol van werknemers zelf werd onderzocht. Hoe kunnen werknemers zelf, vakbonden en ook de overheid het draagvlak vergroten? Dat resulteerde in de publicatie van de brochure 'Vlaamse industrie op weg naar circulariteit'.¹²

4.3. Uitdagingen en scenario's voor de industrie

De industrie is verantwoordelijk voor 28 procent van de totale broeikasgasuitstoot in Vlaanderen. Als men rekening houdt met zowel energie als grondstoffen en energiefysisch gebruik, dan verbruikt de industrie 55 procent van het finale energiegebruik in Vlaanderen, hoofdzakelijk afkomstig van fossiele brandstoffen. De uitstoot van de industrie is een tijdje gezakt, maar blijft de laatste jaren vrij stabiel. Een radicale en snelle transformatie van de industrie is nodig om de Europese 2050-doelstelling te realiseren.

Industrieën werken met de investeringscycli die meerdere jaren overspannen. De beslissingen die nu worden genomen, hebben dus impact op 2050. Als men in de industrie in verkeerde scenario's investeert, heeft dat een enorme impact op het al dan niet behalen van de klimaatdoelstellingen.

Reset.Vlaanderen onderzocht diverse scenario's voor een klimaatneutrale industrie. Het scenario dat Vlaanderen de voorbije jaren vooral naar voren schuift, is de huidige waardeketen behouden en beschermen en zoveel mogelijk in lijn proberen te brengen met verschillende technologieën en strategieën. Het gaat dan over elektrificatie van de huidige processen. Men zet in op groene waterstof, een boeiende technologie die in bepaalde sectoren waar er niet veel alternatieven zijn, zoals in de cementsector, heel nuttig is. De vraag is of dit, gezien de urgentie, de hoge kosten en het tekort aan elektrificatie, mogelijk zal zijn. Hetzelfde kan men zich afvragen bij 'carbon capture and storage', 'carbon capture and utilisation' en biomassa. Deze strategieën beschermen de huidige waardeketen, maar zijn volgens de spreker een tijdelijke oplossing en zullen niet voldoende zijn om te voldoen aan de uitdagingen.

Als men een klimaatplan maakt voor de industrie, moet men rekening houden met de verschillende scopes: scope 1, de directe emissies van het bedrijf; scope 2, de indirecte emissies van aangekochte energie; en scope 3, de indirecte emissies in de gehele waardeketen. Reset.Vlaanderen heeft gemerkt dat wel wordt gekeken naar scope 1 en scope 2, maar dat scope 3 vaak veronachtzaamd wordt. Nochtans

¹¹ Zie <https://reset.vlaanderen/tag/de-nieuwe-samenzweerders/>

¹² J. FONTEYN en H. VAN NOTEN, Vlaamse industrie op weg naar circulariteit. Vakbonden mee aan zet? Brussel, Reset.Vlaanderen, 2022, <https://reset.vlaanderen/werknemers-als-hefboom-voor-een-circulaire-economie/>.

is bijvoorbeeld de impact van materialengebruik enorm. Volgens de OVAM is 65 procent van de broeikasgasuitstoot in Vlaanderen materiaalgerelateerd. In een klimaatplan moet dus de hele keten worden opgenomen. Vlaanderen heeft de basisindustrie nodig om klimaatneutraal te worden in 2050, maar de vraag is hoe die wordt ingezet. Vlaanderen heeft enorme troeven: locatie, clusters, knowhow. Toch loopt Vlaanderen achterop ten opzichte van Nederland en Scandinavië omdat Vlaanderen nog niet veel keuzes heeft gemaakt.

4.4. De toekomst is circulair

Circulaire economie is een belangrijke industrie om een klimaatneutrale en een economisch bestendige sector te verkrijgen. Grondstoffen zijn eindig. Een industriële keten, gebouwd op grondstoffen die men niet zelf in handen heeft, is zeer kwetsbaar. Vlaanderen heeft geen basisgrondstoffen, maar wel veel grondstoffen, die men kan hergebruiken. Hergebruik daarvan zal minder energie vergen en het is de enige manier die haalbaar en betaalbaar is. Bovendien maakt het Vlaanderen strategisch veel autonomer van import van grondstoffen, waardoor het niet meer afhankelijk is van fragiele toeleveringsketens. Een sterkere circulaire economie leidt volgens onderzoek van McKinsey tot meer innovatie en efficiëntie van de economie, en een hoger bbp.¹³

Wat doet het Vlaams beleid? Vlaanderen heeft heel veel troeven, maar moet weg van het ad-hocbeleid. Men moet een toekomst uittekenen met duidelijke scenario's. Op dit moment is dat volgens Vanya Verschoore niet het geval en worden er te weinig partners betrokken.

De jobs in de huidige industrie stagneren, maar de circulaire economie kan een groeimotor zijn. Sommige sectoren zullen groeien, andere krimpen. Uit allerlei studies blijkt dat er netto jobwinst zou kunnen zijn, afhankelijk van de gekozen scenario's. Vooral in landen met een sterke afvalsector worden wellicht heel wat jobs gecreëerd. Werknemers zullen moeten worden omgeschoold, maar zijn daar ook voor bereid. Ook heeft men vragen over de arbeidsvoorwaarden. Men zal goed moeten communiceren. Toch zijn er vooral opportuniteiten: kansen voor tewerkstelling, kansen op leren, kansen voor een inclusieve arbeidsmarkt. In een bevraging van Acerta geeft 61 procent van de werknemers aan dat het klimaatbeleid van een bedrijf mee de keuze voor een nieuwe werkgever kan beïnvloeden.¹⁴

In een ETUI-studie over de industrie in Duitsland werd het effect op de tewerkstelling van drie scenario's bekeken.¹⁵ Een eerste scenario zet in op innovatie, een tweede op circulariteit en een derde op CCS. Het circulaire scenario heeft als enige een positief resultaat op tewerkstelling, zij het pas in 2050.

4.5. 'Just Transition': een klimaattransitie die niemand achterlaat

Het is belangrijk dat werknemers zich betrokken voelen. Ze hebben heel veel vragen en krijgen weinig antwoorden. Reset.Vlaanderen heeft de voorbije jaren aan dat draagvlak gewerkt. Dat gaat heel traag, maar men heeft bijvoorbeeld specifieke handvatten kunnen aanreiken aan vakbondsafgevaardigden in bedrijven.

De spreker geeft het voorbeeld van Tata Steel uit Nederland. Tata Steel stond enorm onder druk omdat er heel veel uitstoot was. Het managementteam besliste

¹³ Zie <https://www.mckinsey.com/capabilities/sustainability/our-insights/mapping-the-benefits-of-a-circular-economy#/>

¹⁴ Zie <https://www.acerta.be/nl/insights/in-de-pers/bij-zes-op-de-tien-werknemers-wordt-keuze-voor-nieuwe-job-beïnvloed-door-klimaatbeleid>

¹⁵ B. KISS-DOBRONYI en D. FAZEKAS, Decarbonising energy-intensive industries in Germany, Brussel, ETUI, 2022, <https://www.etui.org/sites/default/files/2022-08/Decarbonising%20energy-intensive%20industries%20-%20Germany%20-%20Kiss-Dobronyi%20and%20Fazekas.pdf>.

om een transitieplan voor ontslagen te maken. De Nederlandse regering besloot om te investeren, volgens het scenario van het behouden van de bestaande waardeketen en de uitstoot zoveel mogelijk te beperken. De vakbond deed daarop een eigen onderzoek bij de werknemers en daaruit kwamen andere circulaire strategieën: groene waterstof als motor. Het bedrijf heeft dit plan uiteindelijk goedgekeurd en de overheid besliste om erop in te zetten. Het is nu de nieuwe strategie van het bedrijf Ecoport IJmuiden: een bedrijf dat de klimaatbestendigheid bevordert en de tewerkstelling behoudt.

4.6. Aanbevelingen

De overheid moet de transitie grondig onderzoeken, voorbereiden en sturen. De transitie is zo complex dat het belangrijk is om een neutrale actor te hebben die dat aanstuurt. Beleidsdomeinoverschrijdend werken is volgens Vanya Verschoore echt essentieel en er moet veel meer worden afgestemd.

Er is een tekort aan middelen voor studiewerk en onderzoek in Vlaanderen. Er is nood aan een holistische kijk, aan het bekijken van de gehele waardeketen. De spreker vraagt ook om niet enkel bedrijfsleiders te betrekken, maar ook werknemers, onderzoeksinstellingen enzovoort. Onderwijs is een van de belangrijkste angelen en een groot aandachtspunt voor alle betrokkenen. Het subsidie- en investeringsbeleid moet in lijn zijn met de doelstellingen 2050. Bij subsidies aan de industrie moeten er meetbare klimaatdoelstellingen zijn. Bedrijven moeten klimaatplannen maken. Vlaanderen moet werken op de industriële clusters en er heel concrete plannen mee maken die worden besproken met de verschillende actoren.

II. Bespreking

1. Vragen van de leden

1.1. Wim Verheyden

Wim Verheyden zag bevestigd dat men voor enorm grote uitdagingen staat om de klimaatdoelstellingen binnen de vooropgestelde termijn te halen. Er zijn financiële, sociale en praktische uitdagingen.

Uit de toelichting van Koen Rademaekers blijkt dat de stakeholders heel veel bezorgdheden hebben. Opvallend is het gebrek aan tijd, middelen en kennis. Trinomics heeft een aantal oplossingen voorgesteld, maar volgens Wim Verheyden zijn er toch heel veel praktische problemen. Hij ziet bijvoorbeeld een probleem om voldoende mensen met de nodige skills in technische beroepen te vinden. De gebrekkige samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven is niet nieuw en blijft een grote uitdaging voor de toekomst. Soms zijn er geen kandidaten voor bepaalde opleidingen, zeiden de sprekers. Het lid veronderstelt dat men vaak een bepaalde voorkennis moet hebben. 26 procent van de jobs zullen aanzienlijke gevolgen ondervinden van de klimaattransitie, 16 procent van de werknemers zal zich moeten bijscholen, 4 procent moet nieuwe vaardigheden ontwikkelen. 6 procent van de banen zullen specifieke banen zijn. Het lid gaat ervan uit dat dat waarschijnlijk hooggeschoolden zijn. Het zal moeilijk zijn om oudere werknemers en laaggeschoolden bij te scholen. Hoe zien de sprekers dat?

Matthias Multani zei dat de transitie in de circulaire economie nog in de startblokken staat en dat de materiaalinzet constant blijft. Wim Verheyden denkt dat dat, gelet op het stijgende aantal inwoners in Vlaanderen, toch positief is. Het grootste deel van de mensen in de circulaire economie zijn middengeschoold, 31 procent laaggeschoold. Zal de circulaire economie de bedreigde jobs in de andere sectoren voldoende kunnen opvangen?

De arbeidskrapte is een grote uitdaging, die nog verder zal toenemen. Wim Verheyden is een koele minnaar van economische migratie en denkt dat er nog heel wat andere mogelijkheden zijn. Er is nog veel potentieel in het activeren van werkzoekenden: eind 2021 waren er in Vlaanderen nog altijd 222.000 werkzoekenden. De SERV heeft vier voorstellen gedaan om de arbeidskrapte aan te pakken zoals elektrificatie. Men moet aandacht hebben voor een degelijk activeringsbeleid, stelt het lid.

Wim Verheyden is het eens met Vanya Verschoore die zegt dat de ecologische transitie alleen maar kan slagen als er voldoende aandacht is voor werknemers die zich zorgen maken over hun jobs. Als dat niet lukt, is er geen draagvlak. Mensen stellen zich nu al heel veel vragen en daar komt de jobonzekerheid nog eens bij. Er 'zou' een nettowinst aan jobs kunnen zijn, maar in de autosector is er bijvoorbeeld al een verlies aan jobs dat voorlopig nergens wordt opgevangen. Zal de circulaire economie dat jobverlies opvangen?

Onderwijs is een heel belangrijk onderwerp. Het onderwijsniveau in Vlaanderen staat onder druk. Zullen er in de toekomst wel genoeg geschoolde mensen zijn om de transitie te realiseren?

1.2. Staf Aerts

De energietransitie stelt ons voor enorme uitdagingen: beleidskaders aanpassen, middelen investeren en activeren, materialengebruik, maar vooral bezorgdheid over de mensen die het zullen moeten uitvoeren. *Staf Aerts* mist in de presentaties een aantal concrete handvatten. Hij heeft niet het gevoel veel nieuwe inzichten te hebben gekregen, wat betekent dat er nog veel onderzoek moet gebeuren.

26 procent van de jobs die aanzienlijke gevolgen zullen ondervinden, betekent ook dat heel wat mensen van plaats zullen veranderen. Dat alles zal gecoördineerd moeten gebeuren. Kan Trinomics al iets zeggen over de roadmap die eraan komt?

Matthias Multani zei dat er misschien toch wat minder jobs in de circulaire economie zouden zijn, wat wil zeggen dat de circulaire economie zuinig omspringt met materialen maar ook met mensen en die zijn er net te weinig in de andere sectoren. 13 procent van de mensen uit de 100 procent circulaire sectoren zijn mecaniciens die vandaag aan motorvoertuigen werken. Hoe zullen zij worden begeleid om elders of op een andere manier aan de slag te gaan? Volgens Matthias Multani zit de circulaire sector nog in een pilootfase. Wanneer denkt men te kunnen opschalen?

Staf Aerts vond het heel interessant om de adviezen van de SERV nog eens te herlezen vanuit het oogpunt waar men minder werkkrachten zou kunnen inzetten. De SERV ging vooral in op efficiëntiewinsten door warmtepompen. Het deel in de toelichting over hoe men de arbeidskrapte kan tegengaan, was eerder beperkt. Kan de SERV daar wat dieper op ingaan? De SERV had het ook over hoe men minder werk kon hebben in de transitie. Als men vanaf nu slimmer gaat samenwerken, hoeveel impact kan dat dan hebben, vraagt Staf Aerts. Is dat berekend?

Vanya Verschoore gaf aan dat Nederland en de Scandinavische landen vooroplopen. Doelde de spreker daarmee op de transitie van de industrie op de aanpak van de krapte op de arbeidsmarkt? Hoe verhoudt Vlaanderen zich ten opzichte van die landen? Er werd ook verwezen naar Tata Steel in Nederland. Bij de sluiting van de steenkoolmijnen heeft Vlaanderen al een grote energietransitie gehad. Zijn die projecten gelijkaardig? Zitten er leertrajecten in? Of zijn het twee verschillende dingen in een totaal andere tijdsgeest?

1.3. Leo Pieters

Onderwijs is voor *Leo Pieters* een belangrijk issue. Vijftien jaar geleden stelde men dat men alles moest inzetten op hogere studies omdat de maakindustrie zou verdwijnen en nu klaagt men dat er handen te weinig zijn. Het beleid van toen heeft nu een impact. Men moet dus goed nadenken over het beleid dat men wil voeren. Leo Pieters heeft een basisopleiding gekregen en alles geleerd op de werkvloer. Als men in het onderwijs een basisopleiding zou geven, is dat voor de toekomst een reële oplossing?

De industrie is goed voor 55 procent van de energievraag. De snelste oplossing is die terugdringen, terwijl men nu de focus op woningen en landbouw legt. Moet er een mindshift gebeuren naar innovatie en efficiëntie?

Eind 2021 lanceerde het Steunpunt Circulaire Economie, onder impuls van de OVAM, de monitor circulaire economie. Volgens het lid focust het beleid te sterk op een klein facet, de recyclage, terwijl alles begint bij de aanmaak van het materiaal. Hij stelde daar eerder al een vraag over aan minister Zuhal Demir (*Vragen om uitleg* VI.Parl. 2021-22, nr. 1418). Worden de principes van circulaire economie volgens de sprekers voldoende toegepast?

Er wordt meestal gezegd dat de groene transitie meer arbeidsplaatsen zal creëren. Wat met verbeteringen op het vlak van efficiëntie en innovatie?

1.4. Bruno Tobbacq

Er is lang gezegd dat transitie een heleboel jobs zou bedreigen. *Bruno Tobbacq* heeft nu gehoord dat het eerder een 'war for talent' zal zijn. Er is veel meer vraag dan dat er mensen zijn om die jobs in te vullen. 26 procent geïmpacteerde jobs wordt vaak vertaald als 'mensen gaan hun job verliezen'. Heeft het lid het goed begrepen dat de impact vooral zal zijn voor de volgende generatie jobs en werknemers?

Hoe verleidt men mensen om die jobs uit te oefenen? Jobs in bijvoorbeeld de afvalsector zijn vaak niet competitief op het vlak van loon- en arbeidsvoorwaarden. Bruno Tobbacq veronderstelt dat niet alle bedrijven in de nieuwe sectoren in staat zullen zijn om competitieve voorwaarden te bieden. Hoe maakt men dat die jobs even interessant zijn als jobs in de traditionele fossiele sectoren?

Bruno Tobbacq hoopt dat een van de suggesties van Trinomics zal zijn om de manier van onderwijzen te herbekijken. Maar voor heel wat jobs zal leren op de werkvloer heel belangrijk zijn, voor laaggeschoolden maar ook voor nieuwkomers. 30 procent van de eigen werknemers gaat met pensioen, er is dus instroom nodig. Hoe doet men on-the-jobtraining? Hoe maakt men die jobs toegankelijk en aantrekkelijk?

Is er ooit een studie gemaakt van de maatschappelijke en economische kosten als men voor een aantal noodzakelijke zaken geen mensen vindt en in een aantal sectoren de transitie niet kan maken?

Het is ongetwijfeld veel makkelijker en sneller om een warmtepomp te installeren, maar er zijn ook mensen en grondstoffen nodig om die warmtepompen te fabriceren.

Het lid vraagt aan Matthias Multani wat de tewerkstellingseffecten zijn op de verschillende trappen van de ladder.

2. Antwoorden van de sprekers

2.1. Koen Rademaekers

Verschillende parlementsleden vroegen waar men vandaag staat. *Koen Rademaekers* maakt zich ook zorgen, vooral omdat Trinomics bij uitstek internationaal werkt. Doet men het dan beter in andere landen? Hij stelt vast dat sommige landen het op een aantal vlakken beter doen. Trinomics is vooral top-down actief en er zijn bottom-up interessante initiatieven actief, ook in Vlaanderen. Er zijn scholen en bedrijven die goed werk leveren. Ze zijn proactief, hebben een visie, leiden hun mensen op. Kmo's hebben het veel moeilijker om dat te doen.

Koen Rademaekers is vier jaar projectleider geweest van het Europese programma BUILD UP Skills. België heeft niet eens kunnen deelnemen aan BUILD UP Skills 2 omdat de administratie niet klaar was om een project in te dienen.

In de interviews van Trinomics met mensen van de administratie viel op hoe weinig die durfden te zeggen wat ze dachten. Er werd steeds verwezen naar de hiërarchie of naar het kabinet. Trinomics heeft in België drie projecten, twee op federaal niveau en een op Vlaams niveau en telkens wordt verwezen naar de kabinetten. Dat is iets waar men aan moet werken. Volgens de spreker zou men de kabinetten kunnen afschaffen. In Nederland bijvoorbeeld heeft een minister twee of drie medewerkers en ligt er veel meer verantwoordelijkheid bij de administratie.

België heeft ook veel meer inactieven. Er zijn 450.000 langdurig zieken. In Nederland is men twee jaar verantwoordelijk voor zijn werknemers waardoor er veel meer opvolging is.

Er zijn bijna 400.000 studenten in België. Meer dan 50 procent van de jongeren gaat naar het tso en bso, maar ze komen vaak niet in technische jobs terecht. Hoe kan men ervoor zorgen dat de perceptie van het tso en bso omhoog wordt getild? In heel veel scholen is ook niet voldoende of aangepaste infrastructuur aanwezig. Waarom werkt men niet meer samen? Ook op dat vlak verschilt België van het buitenland.

Koen Rademaekers stelt vast dat verschillende bedrijven waarin hij heeft gewerkt, vaak neerkijken op de politiek. Finland heeft bijvoorbeeld een bureau dat middel-lange- en langetermijnvisieplannen ontwikkelt. Dat ontbreekt in België, maar zou bijvoorbeeld kunnen worden gedaan door het Planbureau.

2.2. Matthias Multani

Matthias Multani stelt dat de circulaire economie in de startblokken staat. Op dit moment is men relatief aan het ontkoppelen wat het materiaalgebruik betreft, maar men moet ook absoluut ontkoppelen. Ook de import van materialen moet verminderen.

Veel landen staan niet veel verder. België, en zeker Vlaanderen, hoort bij de betere leerlingen van de westerse economieën. Nederland doet het nog iets beter. Een aantal ontwikkelingslanden hebben veel minder materiaalintensieve economieën waar traditioneel veel meer wordt ingezet op hergebruik. Het Westen exporteert een groot deel van haar afval naar die landen.

Wanneer kan men opschalen? Technologisch is men daar zo goed als klaar voor, maar niet in alle sectoren tegelijkertijd. Er zijn mooie initiatieven zoals de kringwinkels en de repaircafés.

Circulaire economie start bovenaan de ladder, bij het design van de producten – makkelijk te repareren – en bij de materialen die worden gebruikt – duurzaam en makkelijk te recycleren.

De tewerkstellingsstrategieën zijn kort aangeraakt in het onderzoek. Het moeilijke is dat de bovenste strategieën – design, reductie, verdiensting van een aantal producten – niet apart te meten zijn. Maar men kan ervan uitgaan dat ze eerder laag arbeidsintensief zijn: één ontwerp kan dienen om zeer veel producten te maken. De reparatiesectoren en tweedehandssectoren zijn zeer arbeidsintensieve sectoren. De reparatie van auto's is wel veel minder arbeidsintensief dan alle andere reparaties.

Er zal niet te weinig werk zijn. De transitie zal uiteraard niet gemakkelijk zijn, niet voor de circulaire economie maar ook niet voor de klimaattransitie. Er zijn een aantal hoopgevende elementen in de circulaire transitie. Een aantal van de krimpende sectoren beschikken over technische competenties die nodig zijn in groeisectoren. Volgens de projecties van HIVA zal de maakindustrie een beetje krimpen. De technische competenties van de werknemers uit die sectoren zullen heel goed kunnen worden ingezet in de bouwsector en in de reparaties.

2.3. Pieter Kerremans en Annemie Bollen

De arbeidskrapte is een belangrijk probleem, stelt *Pieter Kerremans*. De titel van het werkgelegenheidsakkoord 'Iedereen nodig, iedereen mee' is veelzeggend. De Vlaamse Regering en de sociale partners¹⁶ hebben heel wat afspraken gemaakt om de stroom van potentiële werknemers op de arbeidsmarkt te vergroten. De Vlaamse Regering werkt er samen met VDAB hard aan om de instroom van inactieven te vergroten. In tweede instantie wordt over de taalgrens gekeken naar het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en het Waalse Gewest. In laatste instantie wordt over de landsgrenzen gekeken. De SERV heeft geadviseerd om de lijst van midden-geschoolde knelpuntberoepen die in aanmerking komen opdat mensen hier vlotter kunnen komen werken, accurater te maken en uit te breiden. De nood is zo hoog en acuut dat deze drie aspecten tegelijkertijd moeten worden aangepakt.

Via duaal leren kunnen mensen zich ook sneller een beroep eigen maken. Vlaanderen biedt mensen heel wat gelegenheden om zich om en bij te scholen. Er zijn niet voldoende mensen, maar de mensen die er zijn, zijn soms ook niet voldoende gekwalificeerd. Instrumenten als de opleidingsincentives en duaal leren zijn dus meer dan nodig.

Hoe kan men jobs attractief maken? Arbeidsvoorwaarden en lonen zijn vooral federale materie.

Bruno Tobback antwoordt dat een job attractief maken niet alleen gebeurt door hem zo laag mogelijk te belasten. Hij wil vooral weten welke de hinderpalen zijn zodat men ook in deze sector attractieve, goedbetaalde jobs kan aanbieden. Wat is er nodig om attractieve, lucratieve, rendabele, goedbetalende bedrijven in die sector te hebben die kunnen meedoen in de 'war for talent'?

Koen Rademaekers zegt dat men bij 14-tot-17-jarigen in het tso en bso vaststelt dat er een grote nood is om in de praktijk te leren met infrastructuur die op een hoger niveau staat dan in de eigen school. Bijna niemand van de diensten of organisaties die daarvoor verantwoordelijk zijn – Syntra, VDAB, AHOVOKS – stapt proactief naar die sectoren, het gebeurt meestal omgekeerd. Maar de kmo's hebben niet de mankracht om te zoeken naar mensen die de stageplaatsen kunnen invullen. Er zou dus coördinatie moeten zijn om jongeren die een beetje schoolmoe zijn, toch in die richting te sturen.

¹⁶ Exclusief het ABVV.

Dat is ook de doelstelling van duaal leren, antwoordt *Pieter Kerremans*. Onderzoek wijst uit dat jonge mensen, zeker uit het bso, zo snel mogelijk willen werken. Men moet hen eerst de mogelijkheid geven om goed opgeleid te worden, in richtingen die de arbeidsmarkt in de toekomst nodig zal hebben. Er zijn wel systemen om dat te doen. VDAB bijvoorbeeld heeft structureel overleg met alle sectoren. Syntra heeft heel veel contacten met bedrijven om zijn opleidingen goed af te stemmen op de vraag.

Het attractief maken van jobs is een moeilijke vraag. Voor jongeren heeft het veel met verloning te maken. Het is ook belangrijk dat mensen hun job kunnen blijven doen; de job moet dus werkbaar blijven. De krapte maakt dat werkbaar werk voor bedrijven belangrijker is dan vroeger, naast opleidingen op de werkvloer.

Het VESOC-akkoord bevat veertig beleidsmaatregelen die men wil gerealiseerd zien. Ze bieden een realistisch en werkbaar antwoord op de vele vragen die er zijn. Het beleid kan natuurlijk maar doen wat het kan doen. Ook bedrijven, vakbonden, sectoren hebben een verantwoordelijkheid. Er gebeurt wel heel veel in bedrijven, zegt *Pieter Kerremans*, als antwoord op de vragen die er zijn. Het beleid moet dat opnemen en de goede praktijken op een grotere schaal verwezenlijken.

Annemie Bollen vindt het belangrijk dat sectoren die een grote impact van de transitie ondervinden, worden gefaciliteerd in hun transitie. Het kan gaan over het zorgen voor een aangepaste infrastructuur waaronder nutsvoorzieningen, aangepaste opleiding enzovoort.

Als men zegt dat men niet veel nieuws heeft gehoord, betekent dat misschien dat men de SERV-adviezen al heeft gelezen. Tegelijk werd niet alles wat is voorgesteld, gerealiseerd. Er is nog geen gezonde prijsverhouding voor elektrificatie, er is nog geen kader voor collectieve projecten, er zijn nog geen data rond arbeidsimpact, het inzetten op sleutelmomenten gebeurt niet altijd.

Het grote voordeel van warmtepompen is dat ze vrij snel en makkelijk te plaatsen zijn en daardoor niet veel mankracht vereisen. Er zijn nog andere voordelen aan warmtepompen: het gemak, kostenefficiëntie, de snelheid waarmee de doelstelling kan worden bereikt, ventilatie en koeling. Warmtepompen hebben ook een groot potentieel in de industrie, zeker in de chemie en in de voedingssector. Arbeidstijd is dus een van de argumenten voor een warmtepomp, maar er is veel meer. Als er te weinig warmtepompen zijn, betekent dat dat er ook geen industriële strategie achter zit. Om te zorgen voor voldoende productiecapaciteit heeft de sector een perspectief op afzet nodig en daarvoor is een duidelijke defossiliseringsagenda nodig. Nederland en Duitsland beschikken wel over dergelijke agenda's.

Annemie Bollen kan geen cijfers geven over hoeveel werklast men kan besparen door in te zetten op de vier strategieën die de SERV heeft geponeerd. Het is ook vrij complex omdat men enerzijds op gebouwniveau winst maakt, maar anderzijds ook meer collectief omdat men het werk op sectorniveau efficiënter organiseert. De vraag is wel om de arbeidsimpact in kaart te brengen.

Als er een impactstudie wordt gemaakt op Europees niveau, wordt er ook altijd gevraagd naar de sociale component en de arbeidsimpact, zegt *Koen Rademaekers*. Dat zou men ook op Vlaams niveau kunnen doen.

De SERV ziet de lokale, integrale, collectieve projecten als een mogelijke manier om mensen te verleiden om een job in de energietransitie op te nemen, stelt *Annemie Bollen*.

De vraag naar de kosten als men iets niet doet, is moeilijk te beantwoorden. De spreker verwijst bijvoorbeeld naar netinvesteringen die moeten vooroplopen op de

transitie om de transitie niet te hinderen. Men vraagt een geïntegreerde infrastructuurplanning om synergieën niet te missen en prioriteiten te kunnen leggen. In internationale vergelijkingen scoort België qua infrastructuurplanning nu heel slecht.

Op Europees niveau is men verplicht een scenarioanalyse te maken waarin men het verschil ziet tussen de verschillende scenario's met de baseline, zegt *Koen Rademaekers*. Zo heeft men een idee van wat de impact is – economisch, sociaal en op het milieu – tussen de scenario's en de baseline. Een distributienetbeheerder zou dit moeten doen. Die heeft daarvoor ook goede plannen nodig om zich op te enten, maar vaak zijn die er niet.

2.4. Vanya Verschoore

Er is echt nood aan een duidelijk kader rond transitie, stelt *Vanya Verschoore*. Het is nodig om een draagvlak te creëren bij onderwijs, bij bedrijfsleiders, bij werknemers. Zo krijgt men stabiliteit en een kader om te investeren. Heel veel bedrijven nemen verantwoordelijkheid op het vlak van opleiding. Het is de vraag of dat eigenlijk wel wenselijk is.

Er bestaan geen wonderoplossingen, ook circulaire economie is het niet. Voor Vanya Verschoore gaat economie over het huishouden en circulariteit gaat over principes. Een grondstof die schaars is, mag niet zomaar verloren gaan. Circulaire economie moet worden ingezet, samen met de andere strategieën om de uitdagingen op de woningmarkt en op de arbeidsmarkt aan te gaan.

Vakbonden kregen subsidies van het Departement Omgeving om rond klimaat te werken, maar die subsidiëring is gestopt. Zo wordt het moeilijk om aan een draagvlak binnen de bedrijven te werken.

De vergelijking met de steenkoolmijnen gaat voor een deel op, vooral om te leren uit wat er mislukt is.

De klimaatdoelstellingen in Duitsland en Nederland zijn heel duidelijk vastgelegd. Er zijn duidelijke sectorale verplichtingen. Er zijn grotere budgetten voor vergroening. Er worden ook beleidsinstrumenten zoals 'carbon contracts' en scholingspremies voor innovatie ingezet. Dat bestaat in Vlaanderen niet. In Duitsland werd er in 2018 een kolencommissie opgericht met vertegenwoordigers van industrie, vakbonden en overheid om een transitieplan en regionale ontwikkelingsplannen te maken. In Schotland is er de Just Transitioncommissie opgericht, met naast wetenschappers uit verschillende vakgebieden ook vakbonden en ondernemers. Ook in Finland worden de verschillende actoren samengebracht. In Vlaanderen ontbreekt dit. Op de roadmaps voor de industrie die Vlaanderen heeft opgezet, konden maar een beperkt aantal actoren feedback geven. Eerst waren dat enkel de werkgevers; de vakbonden en milieubewegingen hebben moeten vechten om een plaatsje aan tafel te krijgen. Het is belangrijk om de principes van Just Transition toe te passen. Als men een heel duidelijk kader heeft, kan men daar de opleidingen op enten, en zijn er duidelijke budgetten voor de vergroening.

In Nederland is er, naar aanleiding van Tata Steel, een publiek debat losgebarsten over de industriële transitie. Zo'n debat leeft niet in Vlaanderen, maar kan door de overheid wel worden gefaciliteerd.

Er bestaan afzonderlijke cijfers over bijvoorbeeld het verlies aan werk door hitte-dagen, het verlies aan economische activiteit door te lage waterstanden enzovoort. Die cijfers moeten worden samengelegd om te weten wat de kosten zijn als men niets doet. De urgentie wordt steeds dringender. Er moeten sectoraal heel duidelijke keuzes worden gemaakt om echte transitieplannen uit te voeren.

3. Replieken en aanvullende antwoorden

Ierland is op het vlak van energietransitie, digitalisering en opleidingen een heel interessant land, zegt *Koen Rademaekers*. Ook Schotland heeft drie jaar geleden een opdracht in de markt gezet om de waardeketen van batterijen te bekijken. In Zweden hebben de regio's op heel wat terreinen verantwoordelijkheden. Estland is koploper op het vlak van digitalisering en datavergaring. Er zijn dus heel goede voorbeelden uit andere landen maar er moet proactief worden nagedacht.

Trinomics zal met heel wat voorstellen komen, maar uiteindelijk zal het Departement WSE bepalen wat er in het uiteindelijke rapport zal komen. Over governance zijn er voorstellen die breder zijn dan green skills en onderwijs. Het kan samengaan met digitalisering maar ook met het samenwerken tussen verschillende departementen op een veel beter niveau met voldoende bevoegdheden.

Staf Aerts bedoelde met 'niets nieuws' de informatie over de hervorming van het onderwijssysteem. De uiteenzetting ging veel breder dan enkel onderwijs. Hij wil zeker geen afbreuk doen aan de toelichtingen, die hij zeer interessant vond.

Bruno TOBBACK,
waarnemend voorzitter

Wim VERHEYDEN,
verslaggever

Gebruikte afkortingen

AHOVOKS	Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen
CCS	carbon capture and storage
CCU	carbon capture and utilisation
EPC	energieprestatiecertificaat
ETUI	European Trade Union Institute for Research
HIVA	Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving
KBBJ	Kanselarij, Bestuur, Buitenlandse Zaken en Justitie
MICHELLE	Modelling the Impact of a Circular Holistic Economy on the Labour market and Lifelong Learning
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OVAM	Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij
SERV	Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
STEM	Science, Technology, Engineering and Mathematics
VDAB	Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding
VEKP	Vlaams Energie- en Klimaatplan
VESOC	Vlaams Economisch Sociaal Overlegcomité
VITO	Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek
WSE	Werk en Sociale Economie